

В. С. Тревогіна
студ. IV курсу, спеціальність «Право»,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Науковий керівник: к.ю.н., доцент кафедри
конституційного права та правосуддя А. В. Левенець

ДЕРОГАЦІЯ ЯК МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ ДЕРЖАВИ

Відповідно до ст. 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція), підписаної у Римі 4 листопада 1950 року, країни-учасниці мають право на відступ від зобов'язань під час особливих ситуацій. Ця процедура отримала назву «дерогація». Так, в ст. 15 Конвенції зазначено, що під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом [1, ст.15]. Про такі обставини в повному обсязі має бути повідомлено Генерального секретаря Ради Європи, а також про заходи і причини їх вжиття.

Право на відступ від зобов'язань не застосовується щодо ст. 2 (право на життя), крім випадків смерті внаслідок правомірних воєнних дій, ст. 3 (заборона катувань), ст. 4 п.1 (заборона рабства і підневільного стану), ст. 7 (ніякого покарання без закону). Протокол №7 до Європейської конвенції доповнив цей перелік принципом *non bis in idem* (право не бути притягненим до суду або покараним двічі) [2].

Так само право відступу держави від зобов'язань передбачено ст.4 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, згідно якої перелік так званих абсолютних прав (тобто тих, відступ від зобов'язань щодо яких не допускається за будь-якого становища), поряд із конвенційними розширюється також правом на

визнання правосуб'єктності, правом не піддаватися позбавленню волі за невиконання договірних зобов'язань і правом на свободу думки, совісті і релігії [3].

З двох подібних положень міжнародно-правових документів універсального та регіонального рівня вітчизняними дослідниками виводяться певні принципи, які обмежують право держави на дерогацію: «1) виключної загрози; 2) офіційного оголошення; 3) суворой необхідності; 4) неможливості відступу від деяких прав; 5) сумісності з іншими міжнародно-правовими зобов'язаннями; 6) недискримінації; 7) міжнародного повідомлення» [4].

Практика Європейського суду з прав людини щодо застосування ст.15 Конвенції свідчить про те, що він досить ґрунтовно підходить до аналізу кожної з умов дерогації.

Так, в одній з перших подібних справ *Lawless v. Ireland* (1961) Європейський суд проаналізував обґрунтованість підстав для відступу від зобов'язань, відзначивши, «що звичайний зміст слів «інша суспільна небезпека, що загрожує життю нації» достатньо зрозумілий та стосується виключної кризової ситуації або надзвичайного становища, яке зачіпає все населення і становить загрозу організованому життю співтовариства, яким є ця держава» [4]. Тут Суд бере до уваги гостроту становища в державі, а також безпосередню необхідність вжиття країною відступу від зобов'язань, а також гарантії проти зловживань. Суспільна небезпека має суттєво впливати на становище в державі, а також носити тривалий та територіальний характер вчинення протиправних дій.

Не менш значну увагу Суд приділяє дотриманню процедурних аспектів відступу від зобов'язань. Так, з тієї ж справи *Lawless v. Ireland* (1961) випливає, що повідомлення до Генерального Секретаря повинно надходити негайно та максимально повно [4]. У зазначеній справі між застосуванням заходів, ужитих на відступ від зобов'язань, і наданням повідомлення минуло дванадцять днів. При цьому в цій справі Суд дійшов висновку, що уряд надав Генеральному секретарю достатню інформацію про вжиті заходи і причини їх застосування, роз'яснивши у письмовій формі, що ці заходи були вжиті для того, щоб запобігти скоєнню злочинів проти сус-

пільного спокою і порядку й перешкодити збереженню озброєних сил, за винятком сил, які дозволені Конституцією.

Окреме місце в процесі застосування відступу від зобов'язань приділяється так званому територіальному принципу в контексті того, що вона має відповідати критерію *ratione loci* [1]. Можливо навести приклад у рішенні Суду по справі *Sakik and Others v. Turkey* (1997), де зазначалось, що в повідомленні Туреччини про відступ була зазначена лише територія, де було проголошено надзвичайний стан, однак арешт заявника, а також його подальше утримування знаходились за межами вказаної території, тому Суд зазначив у висновку, що, якщо територіальна сфера дії відступу буде поширюватися на території, які прямо не вказані у повідомленні про відступ, це буде суперечити цілям і завданням ст. 15 Конвенції [5].

Отже, станом на сьогодні правом на дерогацію скористались дев'ять країн, в тому числі Україна. 21 травня 2015 року Верховна Рада України прийняла Заяву про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські та політичні права та Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод. Зокрема, в заяві вказано, що «з огляду на збройну агресію Російської Федерації проти України за участю як регулярних Збройних Сил Російської Федерації, так і незаконних збройних формувань, керованих, контрольованих і фінансованих Російською Федерацією, на територіях окремих районів Донецької та Луганської областей України з квітня 2014 року підрозділи Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України та Збройних Сил України здійснюють антитерористичну операцію, яка є складовою реалізації невід'ємного права України на індивідуальну самооборону України від агресії» [7]. Також в заяві сказано, що дії Російської Федерації становить суспільну небезпеку, яка загрожує життю нації у розумінні п. 1 ст. 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, а також п. 1 ст. 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [7].

Аналіз п. 5, 6, 7 Заяви свідчить про те, що до переліку прав, які можуть бути обмеженими, належать: право на особисту недо-

торканність, можливість застосування превентивного затримання; певні обмеження процесуальних прав під час досудового розслідування (передача повноважень слідчих суддів прокурорам); обмеження щодо перебування у певний період доби на вулицях та в інших громадських місцях без визначених документів; тимчасові обмеження або заборона руху транспортних засобів і пішоходів на вулицях, дорогах та ділянках місцевості; перевірка документів, що посвідчують особу, у фізичних осіб, а в разі потреби – огляд речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян, крім обмежень, встановлених Конституцією України. Щодо терміну дії відповідних обмежень, в п.9 заяви вказується, що «Україна користується своїм правом на відступ від зобов'язань... на період до повного припинення збройної агресії Російської Федерації, відновлення конституційного ладу та порядку на окупованій території України та повідомлення Генеральному секретарю Організації Об'єднаних Націй та Генеральному секретарю Ради Європи про продовження застосування у повному обсязі Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» [7].

Підсумовуючи, слід відзначити, що дерогація як правове явище оцінюється в міжнародній доктрині досить неоднозначно: від повного заперечення її як процедури, яка ставить під сумнів саму суть міжнародного права прав людини до визнання цієї процедури як необхідної для захисту інтересів всієї держави та суспільства. Ми притримуємось другої позиції, оскільки тривала практика застосування процедури відступу від зобов'язань демонструє значну гнучкість у вирішенні проблеми співвідношення індивідуальних та колективних прав та надає державі більше можливостей задля захисту не лише своїх інтересів, а перш за все захисту життя та здоров'я інших людей. Однак не менш важливими є дотримання державами всіх умов дерогації, оскільки від цього залежатиме не лише забезпечення прав окремих громадян, але й можливість держави бути визнаною винною у порушенні відповідних зобов'язань незалежно від наявності такої заяви.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Закон України від 17.07.97 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення 10.03.2020).
2. Протокол № 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: Закон України від 17.07.97 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_804 (дата звернення 10.03.2020).
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 19.10.73 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення 10.03.2020).
4. Чевичалова Ж. В. Правові підстави відступу України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. *Теорія і практика правознавство*. 2017. Вип. 2 (12). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2017_2_21 (дата звернення 10.03.2020).
5. Справа *Lawless v. Ireland* (1957-1961): Практика Європейського Суду з прав людини. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22dmdocnumber%22:%5B%22695395%22%2C%22itemid%22:%5B%22001-57518%22%5D%7D> (дата звернення 10.03.2020).
6. Справа «Садак та інші проти Туреччини» № 980_169 від 11.06.2002 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_169 (дата звернення 10.03.2020).
7. Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод: Постанова Верховної Ради України від 21.05.2015 року. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 29. ст.267. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/462-19> (дата звернення 10.03.2020).